

LOUISE FAYMONVILLE

Om variationen i Codex Thott 4 4:o – ett tolkningsförslag

Codex Thott 4 4:o (Thott 4) är trots sitt oansenliga yttre en av de mest diskuterade fornsvenska handskrifterna. Handskriften har beskrivits som en brukshandskrift, och den tros vara tillkommen i Vadstena under första halvan av 1400-talet.¹ Den innehåller de texter som utgivaren Klemming kom att benämna *Svenska medeltidens bibelarbeten del I* (MB I) med fyra huvudsakliga delar. Den första delen är en krönika över de fem första tidsåldrarna fram till Jesu födelse och den följs av en utred-

Undersökningen har genomförts inom ramen för en projektanställning inom det nordiska samarbetsprojektet Retracing the Reformation – The Dissemination of the Bible in Medieval Scandinavian Culture, finansierat under perioden 2014–2017 av NOS-HS (Nordisk samarbetsnämnd för humanistisk og samfunnsvitenskapelig forskning) och av Åke Wibergs stiftelse. Huvuddeltagare i projektet är Karl G. Johansson (Oslo, projektledare), Elise Kleivane (Oslo, postdoktoral forskare), Svanhildur Óskarsdóttir (Reykjavík, forskare) och Jonatan Pettersson (Stockholm, postdoktoral forskare). Artikeln baseras på en opublicerad magisteruppsats (Faymonville 2015).

¹ Se exempelvis Johansson 2010:188 samt Klemming 1848:588.

Faymonville, L., PhD student in Scandinavian languages, Stockholm University. “On the variation in Codex Thott 4 4:o – a suggested interpretation”. *ANF* 131 (2017), pp. 153–178.

Abstract: This article examines the linguistic variation and paleographical phenomena in the 15th century Old Swedish manuscript Codex Thott 4 4:o. The manuscript contains the Pentateuch Paraphrase, the oldest known Bible text in the Swedish vernacular. A comparison between Cod. Thott 4 4:o and Codex Holm A1, the other remaining Old Swedish manuscript containing the Pentateuch Paraphrase, reveals significant linguistic variation even though the manuscripts are thought to share a common source. Cod. Thott 4 4:o has been considered the work of one person, an experienced scribe, albeit not always consistent in his actions. One of the most interesting features of Cod. Thott 4 4:o is that the linguistic variation vis-à-vis Cod. Holm A1 seems unevenly distributed. This seeming inconsistency of the Cod. Thott 4 4:o scribe also seems to somewhat correlate with paleographical phenomena. A combination of analyses of the linguistic variation vis-à-vis Cod. Holm A1 and the paleographical phenomena in Cod. Thott 4 4:o suggests that Cod. Thott 4 4:o could in fact be the work of two scribes with somewhat different work principles. Similar to Haukur Erlendsson in Hauksbók, one of the scribes of Cod. Thott 4 4:o frequently changes and adapts his material whereas the other scribe more often follows the source.

Keywords: scribe, Codex Thott 4 4:o, linguistic variation, paleography, scribal collaboration.

DOI: <https://doi.org/10.63420/anf.v132i.27759>

Del av MB I	Thott 4	Klemmings utgåva (1848)	A 1	Thorells utgåva (1959)
I. Historiekrönika	fol. 1r–10r	s. 1–28	fol. 5r–12r	s. 1–23
II. Biblisk-filosofiska spörsmål I	fol. 10r–45v	s. 31–150	fol. 12r–46v	s. 23–119
III. Moseboks- översättningen	fol. 46r–128v	s. 155–435	fol. 46v–127r	s. 119–336
IV. Biblisk-filosofiska spörsmål II	fol. 128v–149v	s. 439–509 ¹	fol. 127r–148r	s. 336–393

Figur 1. MB I-delarnas disposition och omfång i respektive handskrift och utgåva.

¹ De sista raderna i Klemmings utgåva, s. 508:28–509:12, är upptagna ur A 1 då de sista bladen i Thott 4 saknas.

ning av biblisk-filosofiska frågeställningar till stor del baserad på Thomas av Aquinos *Summa Theologiae*. Den tredje och största delen av verket utgörs av kommenterade översättningar av de fem Moseböckerna, där Genesis och Exodus är mest omfattande. MB I avslutas med ytterligare en utredning av biblisk-filosofiska frågeställningar, av samma typ som den första utredningen. De fyra delarna tycks bilda en genomtänkt helhet (jfr Wollin 2001:237). Samma textgrupp återfinns även i en prakthandskrift från 1526, Codex Holmiensis A 1 (A 1),² daterad i Vadstena, vars text är utgiven i Thorell (1959).

Dispositionen av de olika delarna i MB I åskådliggörs i Figur 1 ovan.

Thott 4 och A 1 är nära besläktade i stemmat,³ och det är den yngre handskriften A 1 som företer den äldre språkformen. Båda handskrifterna antas ligga relativt nära arketyper som utifrån främst språket i A 1 ofta har daterats till första hälften av 1300-talet.⁴ Det finns dock en framträdande skillnad mellan de båda handskrifterna i det att skrivaren av A 1 i hög grad tycks ha konserverat sin förlagas språkliga form, medan skrivaren i Thott 4 tvärtom moderniserat språket och förhållit sig friare

² Den är då utvidgad med några fler bibelböcker, se därom Thorell 1959:xviii.

³ Antagandet om att Thott 4 och A 1 har en gemensam förlaga grundar sig främst i att båda handskrifterna på ett ställe har en märklig omkastning i texten (fol. 22v:20–fol. 22av:41 i Thott 4), vilken troligen beror på att förlagan har haft ett bakvänt inbundet blad (Thorell 1951:1f).

⁴ Tidigt har verket sammankopplats med uppgiften i Heliga Birgittas Vita att hon lät översätta bibeln åt sig, och översättningen har därför ofta tillskrivits magister Mattias (ca 1300–ca 1350) (se Thorell 1959:xxxv–xxxix).

från förlagans då föråldrade språkformer både grammatiskt och lexikalt. Den äldre handskriften Thott 4 är alltså modernare i språket än den yngre handskriften A 1.

Mellan Thott 4 och A 1 finns en språklig variation som gäller såväl syntax, lexikon och morfologi som ortografi. Ofta har texten i Thott 4 uppfattats som ”bättre”, och Klemming beskriver det som att Thott 4 uppvisar en ”långt större korrekthet i texten och jemnhet i språket” (1848:591) än A 1. Klemming redovisar i sin utgåva av MB I, som baseras på Thott 4, en del av variationen i en variantapparat, jämte en särskild förteckning över återkommande lexikala, ortografiska och morfologiska varianter (1848:525–574).

I forskningen har man dock uppmärksammat att variationen mellan Thott 4 och A 1 inte är konsekvent. Ett arkaiskt uttryck i A 1, som antas vara ursprungligt, kan uppträda som ett mer samtida uttryck i Thott 4, men samtidigt inte genomgående i hela handskriften. Det finns å ena sidan en konsekvens i bearbetningen hos skrivaren av Thott 4, men den är å andra sidan inte fullständigt genomförd. Bengt Hesselman noterar att skrivaren av Thott 4 sannolikt var en erfaren man som fritt bearbetade förlagans text genom att modernisera språkformer och byta ut arkaiska eller ovanliga ord mot mer samtida och bekanta, men ”givetvis har han icke varit konsekvent i detta” (1927:10). Wollin (2003:166–168) visar likaså att de moderniserande greppen är rikligt förekommande i vissa delar av texten men helt tycks saknas i andra delar. Forskningen är alltså överens om att bearbetningen i Thott 4 vis-à-vis A 1 uppträder olika i olika delar av handskriften, men ingen har undersökt bearbetningen närmare för att kunna föreslå och underbygga en förklaring till variationen. Detta är ämnet för denna artikel.⁵

Preliminär analys av språklig variation

En analys av den språkliga variationen mellan Thott 4 och A 1 föranledde ett strategiskt tillvägagångssätt eftersom handskriften är lång och variationen är omfattande. En preliminär undersökning gjordes därför för att ringa in ett antal särskilt intressanta delar i handskriften som sedan inten-

⁵ Det finns olika källkritiska och metodiska frågor som rör variationen mellan Thott 4 och A 1. Exempelvis kan varianter i A 1 vara sekundära medan Thott 4 skulle ligga närmare den ursprungliga textens ordalydelse än A 1, och varianterna behöver inte heller ha uppstått vid de avskrivningstillfällen som Thott 4 och A 1 är resultat av. Vi återkommer till sådana överväganden i resultatdiskussionen.

Sidor i Klemming (1848)	Genomsnittlig variantfrekvens	Del i MB I
s. 4–89	Hög, ca 10 varianter per sida	Historiekrönika–Biblisk-filosofiska spörsmål I
s. 90–149	Låg, ca 5 varianter per sida	Biblisk-filosofiska spörsmål I
s. 158 ¹ –341	Hög, ca 5–10 varianter per sida	Genesis kap. 2–Exodus kap. 23
s. 342–508	Låg, ca 1–2 varianter per sida	Exodus kap. 23–Biblisk-filosofiska spörsmål II

Figur 2. Översikt över distribution av varianter per sida utifrån Klemming (1848).

¹ S. 150–157 är diplomatariskt återgivna efter MB I B (A 1) i Klemmings variantapparat för att utgivaren ville exemplifiera A 1 sammanhängande och utgår därför ur analysen.

sivstuderades. Därefter gjordes kompletterande undersökningar av enstaka variabler i hela texten. Tillvägagångssättet ska beskrivas närmare.

Den preliminära undersökningen utnyttjade variantapparaten i Klemmings utgåva som registrerar hur A 1 avviker från Thott 4. Helt enkelt räknades antalet varianter per sida för att se om olika bearbetningsnivåer framträdde i olika delar av texten. Denna undersökning blev naturligtvis beroende av Klemmings urval, som inte är komplett, men den bedömdes ändå kunna säga något om variationen genom textprogressionen, eftersom det inte finns några indikationer på att principen för dokumentationen av varianter i Klemmings utgåva hade förändrats på något avgörande sätt genom texten.⁶ Kartläggningens resultat redovisas i Figur 2 ovan.

Som framgår av Figur 2, visade den preliminära undersökningen att det tycks vara olika stor skillnad mellan Thott 4 och A 1 i olika faser i textprogressionen. Dessa faser tycks inte sammanfalla med gränser mellan olika delar i verket, även om det är oklart i övergången mellan Biblisk-filosofiska spörsmål I och Genesis, eftersom Klemming har utelämnat dessa sidor (s. 150–157) från redovisning av varianter och i stället tillhandahåller en utgåva av texten i A 1. (Dessa sidor motsvarar inledningen av Genesis.)

Mönstret från den preliminära undersökningen fick utgöra grund för en indelning av MB I A, som Klemmings utgåva av Thott 4 ofta kallas, i fyra preliminära faser. I den första fasen förekommer frekvent variation, med ofta ett tiotal och ibland upp till tjugofem redovisade varianter per

⁶ I äldre utgåvor kan ibland utgivaren ha gett detaljerad variantinformation i början av en text, men sedan begränsat sig i detta.

sida. I fas 2 är variationen mindre frekvent och överstiger sällan fem varianter per sida, fram till och med slutet på Biblisk-filosofiska spörssmål I. När Genesis tar vid sker övergången till fas 3 med ofta omkring fem till tio varianter per sida. Ett abrupt brott i mönstret sker på sidan 342, då det plötsligt sker en noterbar minskning i antalet varianter per sida, från flera varianter per sida till bara en eller två per sida och ibland inga varianter alls. Detta tolkas som fas 4. Denna fas 4 inleds alltså mitt i kapitel 23 i Exodus.

Den preliminära undersökningen gav ett underlag för att undersöka variationen inom Thott 4 strategiskt, genom att se på övergångarna mellan de olika faserna och variationens karaktär inom dessa faser. För en fördjupad och detaljerad analys valdes ett antal uppslag ur MB I A ut med avsikten att jämföra dessa noggrant med MB I B (A 1). Inledningsvis excerperades fyra uppslag, ett från varje fas, och därefter utökades materialet så att varje textdel av MB I, inklusive flera av böckerna i Pentateuken, skulle vara representerad. Uppslagen valdes ut slumpvis utifrån dessa kriterier. Därtill fanns det skäl att särskilt studera det särskilt tydliga brottet i variationsmönstret på sidan 342 vid inledningen av fas 4, och därför lades sidorna 340–343 till i analysmaterialet. Slutligen kompletterades materialet med sidorna 326–329 i MB I A. På dessa sidor sker övergången mellan kapitel 18 och 19 i Exodus. Anledningen var att undersöka ett eventuellt samband med den fornvästnordiska motsvarigheten till MB I, *Stjórn*. Den första delen av *Stjórn* innehåller just Genesis och Exodus till och med kapitel 18 (jfr Wollin 2001).

Det excerperade materialet i min undersökning redovisas i tabell 1 nedan. Olika uppslag i samma fas har bokstavsnumrerats, så att siffran motsvarar den fas som den preliminära undersökningen indikerat och bokstaven avsnitt inom fasen.

Fördjupad språklig undersökning

I en fördjupad språklig undersökning har texterna i de utvalda avsnitten jämförts mellan de två textvittnena och variationen har klassificerats efter en metod som strax ska beskrivas. Avsikten är delvis att verifiera iakttagelserna från den preliminära undersökningen, eftersom den förlitade sig på Klemmings urval, men framför allt är avsikten att kunna urskilja hur variationen mellan de båda handskrifterna egentligen ser ut och om det går att se likheter i bearbetningen mellan fas 2 och 4 å ena sidan och fas 1 och 3 å den andra. Dessa par av faser hade ju bearbetningsnivåer som liknade varandra.

Det är viktigt att understryka att antalet ord per uppslag inte skiljer sig nämnvärt mellan MB I A och MB I B. Fas 2 uppvisar den största diskre-

Tabell 1. Översikt över excerperat material i undersökningen.

Fas	Textdel i MB I	Blad- och radangivelse i Thott 4	Sidangivelse i MB I A (Klemming 1848)	Antal ord/uppslag i MB I A (Klemming 1848)	Sid- och radangivelse i MB I B (Thorell 1959)	Antal ord/uppslag i MB I B (Thorell 1959)
1a	Historiekrönika	6r:1–6v:13	16–17	524	12:29–14:15	517
1b	Spörsål I	16v:5–17r:12	52–53	566	39:27–41:15	565
2	Spörsål I	34r:23–34v:39	112–113	566	88:21–90:5	535
3a	Genesis kap. 42–43	73r:40–74r:9	242–243	595	187:8–188:29	584
3b	Exodus kap. 15	96v:16–97r:24	320–321	553	247:12–248:30	544
3c	Exodus kap. 17–18	98r:39–98v:46	326–327	552	252:4–253:24	544
3d	Exodus kap. 19	99r:1–99v:7	328–329	578	253:25–255:9	578
3e	Exodus kap. 23	102v:1–103r:12	340–341	584	263:8–264:30	574
4a	Exodus kap. 23–24	103r:12–103v:22	342–343	577	264:30–266:22	581
4b	Exodus kap. 33	105v:6–106r:13	350–351	576	271:13–272:32	580
4c	Numeri	122v:6–123r:12	414–415	579	319:29–321:12	576
4d	Spörsål II	130v:41–131v:8	446–447	532	342:9–343:28	534

pansen, där MB I A omfattar 566 ord på det utvalda uppslaget och motsvarande textparti i MB I B omfattar 535 ord. I övrigt är skillnaden som högst 10 ord. Variationen mellan MB I A och MB I B ligger alltså inte huvudsakligen i längre eller kortare textparti.⁷ Istället har variationen mellan de två handskrifternas text klassificerats i olika språkliga kategorier:

- Grammatik: variation på morfologisk och syntaktisk⁸ nivå, liksom skillnader i tempus, kasus, modus eller numerus.
- Lexikon: variation av både innehållsord och formord.
- Ordföljd: här ingår exempelvis grupper av ord som byter plats, placering av attribut och narrativ variation.
- Tillägg/utelämnningar alternativt plus/minusavvikelse: förekomst av ord och/eller stycken i den ena versionen men inte i den andra. Klemming använder begreppen *tillagda* respektive *uteslutna* ord (i MB I A;

⁷ Jfr Sävborgs (2012) undersökning av variationsförändringen i Uppsala-Eddan, i vilken det finns vissa partier som ligger nära de övriga textvitnena medan andra delar är tydligt kortare och där skillnaden i textlängd således har en avgörande betydelse.

⁸ Den syntaktiska variationen i kategorin grammatik omfattar ej sådan variation som påverkar ordföljden, då den senare sorterats in i en egen kategori, utan avser huvudsakligen passiv/aktiv eller personlig/opersonlig konstruktion. Den syntaktiska variation som påverkar ordföljden hade givetvis kunnat sorteras in i kategorin grammatik men klassificeringen av variationen sågs som mindre viktig i detta avseende då avsikten i första hand var att påvisa variationens existens, inte dess klassificering.

1848:567) men man ska förstås vara uppmärksam på att det inte alltid säkert kan avgöras vad som är ett faktiskt *tillägg* respektive *utelämnning* i en textversion. Vi vet ju inte hur förlagan såg ut.

Ortografiska varianter utan betydelseskiljande karaktär har utelämnats i analysen. Nedan presenteras kvantitativa resultat från denna undersökning, och dessa kompletteras med resultatet av riktade sökningar i hela MB I A och MB I B efter vissa företeelser, vilket vi återkommer till.⁹ Tabellen visar antalet belägg per kategori och uppslag, och för tydlighetens skull har de olika faserna markerats med kontrasterande fält (grått/vitt).

Som framgår i Tabell 2 bekräftar analysen det abrupta brottet i variationsmönstret mellan fas 3 och 4 i uppslag 3e och 4a: det sker en markant minskning i antalet varianter i nästan alla kategorier mellan uppslag 3e

Tabell 2. Antal förekomster av olika typer av variation mellan Thott 4 och A 1 i olika avsnitt i absoluta tal.¹

Fas	Textdel	Gramm.	Lex.	Ord-följd	Plus-avvikelse	Minus-avvikelse	Totalt antal belägg
1a	Historiekrönika	16	11	3	19	6	55
1b	Spörmål I	11	8	4	8	4	35
2	Spörmål I	13	18	1	13	6	51
3a	Genesis 42–43	31	15	12	13	11	82
3b	Exodus 15	20	18	6	12	3	59
3c	Exodus 17–18	23	16	6	16	5	66
3d	Exodus 19	20	20	2	7	5	54
3e	Exodus 23	40	30	6	13	4	93
4a	Exodus 23–24	18	16	2	6	6	48
4b	Exodus 33	8	5	4	5	5	27
4c	Numeri	23	7	2	6	2	40
4d	Spörmål II	23	9	3	6	7	48
Totalt		246	173	51	124	64	658

¹ Uppslagen varierar något i antal ord, jfr Tabell 1, och det kan på sin höjd påverka de absoluta värdena med 3 enheter upp eller ned.

⁹ För ändamålet användes digitala versioner av utgåvorna av MB I A och MB I B, tillgängliga via Fornsvenska textbanken, <http://project2.sol.lu.se/fornsvenska/>, vilka sparades i Word-format för att möjliggöra sökningar. Under hela undersökningens gång har jag även genomgående konsulterat och kontrollerat mot den digitala faksimilutgåva av Thott 4 som Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn har tillgängliggjort på <http://www.kb.dk/permalink/2006/manus/748/>.

och 4a. Även om skillnaden i antal belägg inom fas 3 mellan uppslag 3d och 3e är nästan lika markant kan brottet i variationsmönstret mellan uppslag 3e och 4a anses mer anmärkningsvärt, eftersom det inleder vad som ser ut som en trend med en lägre mängd bearbetningar per uppslag i samklang med iakttagelser från den preliminära undersökningen.¹⁰ Uppslag 3d ingår däremot i en fas där mängden förändringar varierar i ett visst spann som ligger tydligt över fas 4.

Mellan fas 1 och 2 kan man däremot inte iaktta någon tydlig förändring, men det kan också bero på att underlaget är otillräckligt. En allmän iakttagelse av resultatet i Tabell 2 som helhet är en ganska stor växling från uppslag till uppslag även inom vad som i den preliminära undersökningen har tolkats som en fas. Det gör det därmed svårt att säga så mycket om de faser där bara ett eller två uppslag undersökts, och man skulle behöva komplettera undersökningen med fler uppslag. De faser som undersökts med flera uppslag visar dock uteslutande skillnad i variationsvidd. Fas 3 har 54–93 noterade belägg medan fas 4 har 27–48 belägg. Här ger undersökningen ett tydligare stöd för att tala om olika bearbetningsnivåer, medan fler uppslag skulle krävas för att uttala sig om fas 1 och 2.

Oklarheten vad gäller fas 1 och 2 leder också till en svårighet att associera olika delar med varandra. Den preliminära undersökningen antydde ett släktskap mellan fas 1 och 3 (högre mängd bearbetning) respektive fas 2 och 4 (lägre mängd bearbetning). För att närma sig denna fråga granskas den språkliga variationen närmare, för att se om det finns en likhet i bearbetningssätt i de utvalda avsnitten. Därtill görs kompletterande undersökningar av handskriften som helhet.

Kategorierna grammatik, lexikon och tillägg (eller plusavvikelse) uppvisar genomgående flest belägg på variation. Detta tycks överensstämma väl med de tendenser till modernisering av ord och former som tidigare forskare har pekat på i Thott 4.

I kategorin *grammatik* kan ingen tydlig bekräftelse på fasindelningen ges. Fas 3 uppvisar förvisso huvudsakligen flest belägg, vilket torde stämma med den förmodat höga bearbetningsgraden, men uppslag 4c och 4d har lika många belägg som uppslag 3c och fler än uppslag 3b och 3d, vilket då bryter mönstret. Likaså har fas 1 färre antal belägg än merparten

¹⁰ Därtill kan man förvänta sig att om någon slags förändring av arbetet skett på det som i utgåvan är s. 342, så kan det påverka värdet för uppslag 4a, eftersom en förändring i sådant fall kan förväntas ske någonstans på sidan. De högre värdena från den tidigare fasen kan förväntas spilla över på värdena för uppslag 4a.

av fas 4, fastän fas 1 borde uppvisa hög bearbetningsgrad och fas 4 låg bearbetningsgrad enligt den preliminära undersökningen. Uppslag 4b följer dock mönstret med sitt knappa antal belägg.

Beläggen i kategorin grammatik speglar i hög grad de språkliga processer som pågick vid tiden för Thott 4:s tillkomst; detta framkommer tydligast genom kasusbruket, vilket ju genomgick stora förändringar under 1300- och 1400-talen. Vissa typer av ändringar av kasus (exempelvis användning av akkusativ eller dativ istället för den mer ålderdomliga användningen av genitiv efter prepositionen *til*) förekommer konsekvent genom hela handskriften vilket tyder på att skrivaren hade vissa principer som efterföljdes i detta avseende.

Antalet belägg i kategorin *lexikon* är relativt jämnt fördelade över faser, med undantag för uppslag 4b, 4c och 4d som uppvisar en noterbar minskning i antalet belägg. Här tycks variationen alltså bekräfta den lägre bearbetningsgraden i fas 4. Kategorin lexikon uppvisar en del moderniserande tendenser, där man i Thott 4 finner att ålderdomliga ord som *vænta* och *øpa* har bytts mot *thänkia* och *ropa*, men en genomsökning av hela MB I A visar att skrivaren inte har genomfört detta fullt ut i dessa fall: ordet *øpa* förekommer till exempel på fyra ställen i MB I A, varav två återfinns på uppslag 1a, sidan 16 i MB I A, och de övriga på sidan 201, fas 3 i min undersökning, respektive sidan 396, fas 4 i min undersökning. Få lexikala varianter som varierar på detta sätt har så många förekomster att de går att undersöka statistiskt, men två ord som förekommer relativt många gånger ska belysas här. Det gäller för det första det latinska substantivet *questio* med böjningar, vilket används i MB I B men i MB I A byts ut mot det inhemska *spørilse* enligt Klemming (1848:569), som i följande exempel.

MB I B

Til tæssa **questionem** sighiom wi
swa thz som ær iffwir naturena.
ther withom wi enkte meer aff
wtan swa som war troo visar oss.
(Thorell 1959:89, min fetmarkering)

MB I A

Til thæssa **spørilse** swarom wi
swa Thz som ær ower natwrinna
ther witom wi änkte meer aff. än
swa som waar tro visar os
(Klemming 1848:113, min fetmarkering)

Questio förekommer enbart i de biblisk-filosofiska frågorna, det vill säga inom fas 1–2 respektive inom fas 4. En kartläggning av bruket av *questio* och ersättning av detta ord med *spørilse* i MB I A ser ut som nedan.

Tabell 3. Belägg på *questio* respektive *spörlse* i MB I A och MB I B.

FAS:	1	2	3	4
MB I B	3 <i>questio</i>	27 <i>questio</i>	0 <i>questio</i>	15 <i>questio</i>
MB I A	1 <i>spörlse</i>	S. 91–137: 22 <i>spörlse</i>	0 <i>spörlse</i>	0 <i>spörlse</i>
	2 <i>questio</i>	S. 139–148: 5 <i>questio</i>	0 <i>questio</i>	15 <i>questio</i>

Av Tabell 3 framgår att *spörlse* ersätter *questio* i fas 1–2 i MB I A fram till och med sidan 137 med två undantag i fas 1. Från sidan 139 till och med sidan 148 i fas 2 i MB I A bibehålls däremot *questio* konsekvent, liksom i fas 4. Det tycks därmed förekomma olika lösningar i olika delar av handskriften. Framför allt skiljer fas 4 ut sig genom att Thott 4 helt överensstämmer med A 1 och ingen bearbetning alltså skett. Vi ska återkomma mer till mönstret i fas 2 senare.

Det andra exemplet är det västnordiska ålderdomliga substantivet *thäff* 'smak' och verbet *thäffia* 'smaka'. *Thäff* och *thäffia* (inklusive ortografiska varianter) förekommer totalt 17 gånger i MB I B och förmodas, liksom *questio*, utgå från förlagan. MB I A ersätter ofta, men inte alltid *thäff* och *thäffia* med det mer samtida *smak*, *smaka* enligt Klemming (1848:574), som i följande exempel.

MB I B

En dughande oc føgho man han
kænnir iæm mykin lust oc **tæff**
aff sinom mat som annar.
(Thorell 1959:88f., min fet-
markering)

MB I A

En donde man oc föghoman han
känner iämpmykin losta oc
iämpgodhan **smak** a sinom mat
som annar (Klemming 1848:112,
min fetmarkering)

Likväl behåller MB I A det ålderdomliga uttrycket på ett antal ställen. Tabell 4 nedan visar användningen av *thäff*- respektive *smak*- i MB I A.

Liksom i fråga om *questio* skiljer här fas 4 ut sig genom att konsekvent behålla *thäff*- medan det finns en varierande konsekvens i att byta till

Tabell 4. Användning av *thäff*- respektive *smak*- i MB I A och MB I B.

FAS:	1	2	3	4
MB I B	1 <i>thäff</i> -	2 <i>thäff</i> -	7 <i>thäff</i> -	7 <i>thäff</i> -
MB I A	1 <i>thäff</i> - ¹	0 <i>thäff</i> -	4 <i>thäff</i> - ¹	7 <i>thäff</i> -
	1 <i>smak</i> -	2 <i>smak</i> -	5 <i>smak</i> - ¹	0 <i>smak</i> -

¹ Diskrepansen mellan antal *thäff*- respektive *smak*- i MB I A vis-à-vis MB I B hänger samman med att de aktuella fraserna (på sidorna 41, 181 samt 263 i MB I A) antingen saknas helt eller har en annan ordalydelse i MB I B. Samtliga anges i Klemmings variantapparat.

smak- i de övriga faserna. Det kan noteras att de två beläggen på *smak*- i fas 2 i MB I A återfinns före s. 137 (på sidorna 108 respektive 112).

Den lexikala variationen visar alltså att det å ena sidan finns ord som byts ut mycket konsekvent i vissa delar av handskriften. Å andra sidan finns det ord som byts ut mindre konsekvent. Detta skulle kunna tolkas som att vissa ord framstår som mer avvikande från skrivarens norm än andra. Ett verb som *öpa* kanske uppfattas som delvis föråldrat, men kanske befogat i vissa kontexter. I fallet med lånordet *questio* visar det sig dock att det helt avvisas i vissa avsnitt medan det bibehålls i andra.

I kategorin *ordföljd* kan inga tydliga signifikanta skillnader mellan de olika faserna skönjas, utöver att uppslag 3a står ut något med sina 12 belägg mot som mest 6 belägg i övriga faser.

En granskning av kategorierna *plusavvikelse* (tillägg) och *minusavvikelse* (utelämnning) visar att vissa belägg gäller olika uttryckssätt i MB I A och MB I B, vilket gör att en och samma textpassage kan förekomma i båda kategorierna. Antalet *tillägg* är dock nästan dubbelt så stort som antalet *utelämnningar* och MB I A framstår generellt som mer genomarbetad än MB I B; skrivaren förefaller vilja förtydliga och tillrättalägga, kanske för att underlätta för läsaren. Variationen skulle då kunna tolkas som en slags mottagaranpassning. Vad gäller spridningen över faserna kan vi i kategorin *plusavvikelse* återigen notera ett slags brott mellan fas 3 och 4, där det sker en nedgång i antalet belägg på variation.

En central iakttagelse i undersökningen hittills är att den språkliga analysen bekräftar att det sker en abrupt ändring av mönstret mellan uppslagen 3e och 4a – här minskar antalet varianter plötsligt kraftigt. Ändå utgör uppslagen 3e och 4a två på varandra följande uppslag i MB I A och ändringen sker mitt i Exodus kapitel 23. Däremot har inte någon liknande förändring kunnat bekräftas mellan övriga faser på samma tydliga sätt. Det kan dock dölja sig i variationen mellan uppslag som visat sig ganska stor. Inte heller verkar det finnas något särskilt brott i variationsmönstret mellan Exodus kapitel 18 och 19 och någon särskild koppling till *Stjórn* kan inte göras i denna analys.

Ett andra viktigt resultat från undersökningen är dock att fas 3 som helhet sticker ut något i materialet med sina många belägg på variation; faser inleds med Genesis kapitel 2 och sträcker sig över de två första Moseböckerna som är ”handlingstäta” partier av Pentateuken. Om vi tänker oss en nyfilologisk förklaring av variationen, där handskriftens funktion står i centrum, skulle denna högre bearbetningsgrad kunna förklaras med att dessa avsnitt användes på ett annat sätt än de teologiska utredningarna, exempelvis för högläsning eller som inspirationskällor för

klosterbröderna i deras predikningar. Övriga delar av MB I var kanske inte lika intressanta för den tilltänkta publiken och skrivaren såg sig då inte nödgad att bearbeta texten i samma utsträckning, eftersom den ändå bara var till för de lärda brödernas eget bruk. En funktionell tolkning är dock inte helt tillfredsställande för att förklara en plötslig förändring av variationsmönstret i handskriften som helhet. Varken mottagaranpassning och handskriftens funktion eller personliga val hos skrivaren är helt godtagbara tolkningsmöjligheter av den drastiska förändringen av variationsmönstret som sker i Exodus kapitel 23; det verkar osannolikt att skrivaren helt plötsligt ändrar sitt mönster mitt i ett sammanhållet textparti, även om det förstås inte går att helt utesluta. Det finns dock ännu en förklaringsmodell, nämligen att det förändrade variationsmönstret skulle kunna bero på att flera skrivare är inblandade.

Analys av skrivskicket i Thott 4

Tidigare forskare, inklusive utgivaren Klemming, har i princip varit eniga om att Thott 4 är skriven av en person.¹¹ Endast Lars Wollin (2003:168) har nämnt möjligheten att flera skrivare skulle kunna vara inblandade i handskriftens tillblivelse, men det har aldrig på allvar diskuterats. Det språkliga variationsmönstret med ett abrupt brott utan uppenbar anledning i Exodus 23 ger en utgångspunkt för att studera handskriften. Den språkliga variationen kan mycket väl ha förekommit redan i förlagan, men det finns också exempel på fall där man iakttagit att det vid byte av skrivare i handskriften sker ett skifte i bearbetningsstrategi. Detta kan inte minst observeras i Hauksbók där bokens ägare Haukur Erlendsson och hans medhjälpare bearbetar förlagan på olika sätt (jfr Jansson 1944). Här undersöks skrivskicket i Thott 4 med särskild uppmärksamhet på om det finns sådan variation som överensstämmer med de språkliga förändringarna i handskriften.

Särskiljande av skrivarhänder har diskuterats ganska ingående på nordiskt område. Såsom påpekas av Björn Hagström (1975:6) är det dock egentligen ett olösligt problem på så vis att forskningsresultaten inte kan

¹¹ Klemming uttrycker det genom att påtala att "[s]kriften är samma vackra, jemna och täta karl-stil, som uti Kongl. Bibliothekets dyrbara codex med gammal signatur (...) D 4" (1848:587). Uppgiften om samma skrivare av (delar av) Cod. Holm. D 4 och Thott 4 har sedan upprepats och bekräftats av bl.a. Hesselman (1927:8), Thorell (1951:2) och senast Wiktorsson (2015:85f.).

verifieras. Det gäller då att argumentera för sannolikheten att det förhåller sig på det ena eller det andra sättet. Börje Westlunds (1974) avhandling om skri-varproblemet i den isländska homilieboken var ett viktigt bidrag till diskussionen om särskiljande av skri-varhänder och Hagström utgår från Westlunds avhandling då han diskuterar metoder för identifikation och särskiljande av skri-varhänder. Westlund har använt sig av ett antal kriterier för att särskilja skri-vare, däribland handstil (som anges som det viktigaste kriteriet), bruk av vissa bokstavstyper, förkortningar och accentbruk (Hagström 1975:16). Bland ortografiska vanor är det enligt Westlund (1974:100) bruket av abbreviaturer som uppvisar störst variation mellan skri-vare. Westlund inkluderar alltså även ortografiska företeelser i sin undersökning men menar att tyngdvikten bör läggas på paleografi (1974:61). Paleografiska drag kan relateras tydligare till individuella egenheter hos skri-vare medan ortografin kan variera för en och samma skri-vare, vara övertagen från förlagan eller återgå på ett allmänt vedertaget bruk i skriptoriet (Westlund 1974:61; Hagström 1975:18).

Samtidigt kan flera händer uppvisa stora likheter sinsemellan, vilket skulle kunna förklaras av en standardiserad skrivstil i skriptoriet (Westlund 1974:60). Dverstorp (2010:51) anför likaså att det kan förhålla sig så att två skri-vare har så lika stilar att man förleds att tro att det rör sig om en enda skri-vare men det kan också förhålla sig på motsatt vis, att en skri-vare förändrar sin stil. En skri-vare kan använda olika stilar i olika sammanhang och det kan också ske en förändring i en skri-vares normer över tid (Dverstorp 2010:43–49). Dverstorp (2010:44f.) gör skillnad mellan överlappning av skriftnormer och förändring av skriftnormen hos en skri-vare: överlappning gäller när drag från en skriftnorm uppträder där man förväntar sig drag från en annan norm och förändring gäller när skri-varen ersätter ett paleografiskt drag med ett annat. Det senare blir då något mer bestående i skri-varens bruk. Överlappning kan exempelvis uppstå när en skri-vare växlar arbetsuppgifter och tar med sig drag från en typ av arbete eller skriftnorm till en annan. Att förändring kunde uppstå är inte konstigt då man betänker att en skri-vare kanske var verksam under ett stort antal år och mötte olika stilar som kunde påverka hans egen skrift. En förändring kan vara tillfällig eller permanent och antingen bero på yttre influenser eller uppstå spontant (Dverstorp 2010:47). Påverkan från förlagan torde visa sig antingen i en stigande eller en fallande användningsfrekvens av det aktuella paleografiska draget (Dverstorp 2010:48). Enligt Gustaf Lindblad (1954, refererad i Westlund 1974:45) är en paleografisk variant som ökar successivt troligen skri-varens egna, som används alltmer då skri-varen frigör sig från förlagan under arbetets gång.

En plötslig förändring, eller frekvensväxling, vid övergången till en ny text torde däremot indikera två olika skrivares bruk, antingen i förlagan eller i handskriften i fråga.

Nya varianter kan också bero på förlagebyte och att skrivaren följer förlagans skriftbruk, men det kan också bero på skrivarbyte i förlagan (Dverstorp 2010:49). En annan förklaring till förändringar i skriften är att skrivaren har gjort avbrott i sitt arbete och arbetat med annat under en tid och då anammat nya varianter, vilka sedan används i den aktuella handskriften. Sådana förändringar sammanfaller enligt Dverstorp (2010:50) vanligen med lägg- eller textgränser. Detta arbetssätt påvisar Dverstorp (2005:96f.) i fallet med Cod. Holm. A 108, där skrivaren förefaller ha tagit en paus efter att ha avslutat ett visst lägg för att istället arbeta på Cod. Holm B 185. När han sedan återupptagit arbetet med A 108 har han fört med sig några ändrade graftyper, sannolikt från förlagan till B 185.

Det kan således vara vanskligt att enbart utgå från paleografiska kriterier då man vill identifiera eller särskilja skrivare. Hagström (1975:18ff.) menar att ortografi och andra språkliga drag i vissa fall kan användas för att särskilja skrivare och att en språklig undersökning kan komplettera en paleografisk dito.

Såväl paleografiska som ortografiska faktorer bör alltså beaktas i en undersökning som syftar till att särskilja anonyma skrivarhänder men en undersökning av handskriften kan även inkludera andra parametrar, såsom olika dekorativa element.

Vid inledande undersökningar av handskriften Thott 4, som företogs vid handskriftsavdelningen på Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn, noterades vissa tydliga skiftningar i framför allt bläckets färg på några ställen i handskriften. Detta är i sig inget märkvärdigt: det är naturligt att bläcket skiftar i färg och styrka då skrivaren fyller på nytt bläck eller återupptar skrivandet efter en paus. Likaså är det inte konstigt om skriftens karaktär varierar något; en skrivare kan förstås variera sin stil, avsiktligt eller exempelvis i samband med byte av skrivdon. Det intressanta uppstår då en förändring i skriften sammanfaller med andra noterbara företeelser i handskriften. En särskild förändring i bläckets färg på fol. 103r gav skäl till särskild granskning.

Som framgår av Bild 1 sker en förändring av bläckets färg på den rad som är markerad med en blå pil. En sådan skiftning behöver i sig inte vara något märkvärdigt, men det avbildade partiet av fol. 103r återfinns i Klemmings utgåva av MB I A på sidan 342, närmare bestämt just den sida där det abrupta brottet i det språkliga variationsmönstret sker och som i

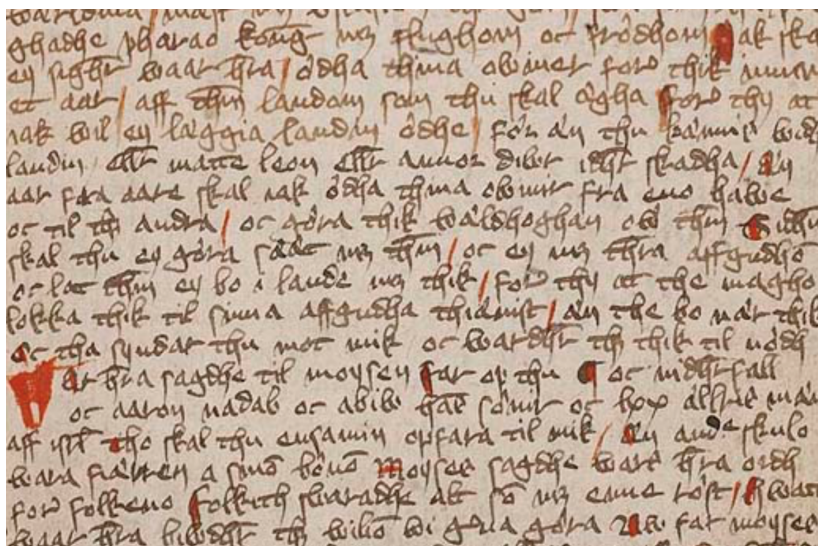

Bild 1. Fol. 103r (beskuren), <http://www.kb.dk/permalink/2006/manus/748/dan/103/recto/>.

min språkliga analys inleder fas 4 (uppslag 4a). Vad som redan iakttagits som en drastisk ändring av den språkliga variationen sammanfaller alltså med en skiftning i skriften. Detta föranledde undersökningar av fler variabler med särskild uppmärksamhet på om det sker andra förändringar före och efter denna skiftning.

Abbreviaturer

Användningen av abbreviaturer kan, såsom påpekas av Westlund (1974: 100), vittna om en skrivares egenheter och är en faktor att beakta i en undersökning om skrivvarhänder. Här ska bara några få exempel presenteras. Den relativa subjunktionen *som* förkortas vanligen med nasalstreck i medeltida handskrifter men i Thott 4 förekommer *som* ofta utan abbreviatur. Vid den nyss redovisade skriftförändringen på fol. 103r sker dock en förändring. I Bild 1 kan man se att *som* skrivs ut på den övre delen av sidan, innan skiftningen, men också att *som* förkortas på den nedre delen av sidan, efter skiftningen. Från skiftningen på fol. 103r förkortas *som* regelbundet i resten av handskriften. Endast några få undantag finns, och då exempelvis när *som* följer på skiljetecken eller står sist i en rad, där en abbreviering hade inneburit en lucka innan marginalen. Detta mönster är

också giltigt för abbreviering av pronomina *han* och *hon*. I de partier av handskriften där *som* abbrevieras regelbundet hittar vi också abbrevierade *han* och *hon*, och vice versa.

Sammantaget ser det alltså ut som att skrivaren regelbundet skriver ut *som*, *han* och *hon* fram till fol. 103r där han istället börjar abbreviera och vid samma punkt sker en tydlig förändring i bearbetningsgrad.

Även i den övriga delen av handskriften finns en del där samma abbreviaturer för *han*, *hon* och *som* förekommer i större utsträckning än annars. Från fol. 42v till och med fol. 45v dominerar förkortat *som*, *han* och *hon* helt, och särskilt intressant i sammanhanget är att det i början av fol. 42v förekommer en liknande skiftning i bläckfärg som vi såg på fol. 103r. Bild 2 visar skriftändringen.

Detta parti, fol. 42v – fol. 45v, motsvaras av sidorna 138–150 i MB I A, vilka utgör slutet av fas 2 i den språkliga analysen och slutet av delen Biblisk-filosofiska spørsmål I. Att det sker en förändring just här samspelar faktiskt med iakttagelser från den språkliga undersökningen. Undersökningen av variationen mellan *questio* och *spörilse* visade att ursprungligt *questio* (i A 1) ändras till *spörilse* fram till och med s. 137, medan det lämnas oförändrat på sidorna 139–148.

Detta skänker också ljus över den oklara skillnaden mellan fas 2 och fas 3 i den språkliga undersökningen ovan. Från fas 2 hade nämligen endast ett uppslag valts ut, och detta har råkat komma från en sida där skrivaren bearbetar texten i högre grad, nämligen fol. 34r – 34v. Vi ska återkomma till detta men först granska några andra paleografiska variabler för att pröva de hittills iakttagna mönstren.

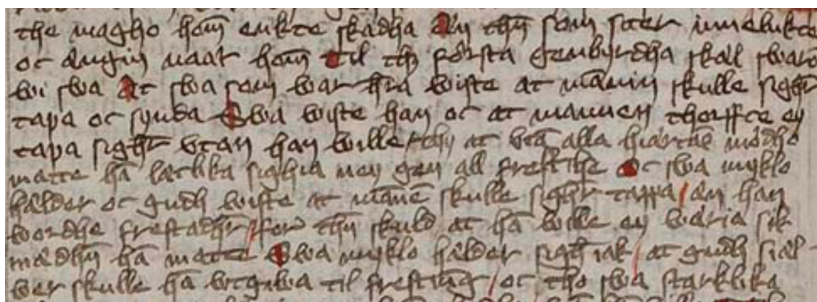

Bild 2. Fol. 42v (beskuren), <http://www.kb.dk/permalink/2006/manus/748/dan/42+verso/>.

Allografer och paleografisk variation

Paleografiska iakttagelser kan, som tidigare nämnts, vara en viktig faktor i en diskussion om skrivarehänder. I min undersökning framkom två intressanta paleografiska företeelser som kan peka på två skilda skrivarehänder. Den första gäller initialt minuskel-*s* i kombination med *w* eller *k*, där man kan urskilja två varianter. Jag kallar den första ”rakt *s* + *k/w*” med exempel i Bild 3 och 4, medan den andra har fått namnet ”mjukt *s* + *k/w*” som syns i Bild 5 och 6.

Den första varianten, i Bild 3 och 4, är ett *s* med rak stapel som fortsätter ovanför den linje som förbinder *s* med efterföljande graf, och den andra varianten, i Bild 5 och 6, är ett *s* vars stapel övergår i efterföljande graf med en mjuk sväng. Båda varianterna förekommer genom hela handskriften, men en kontroll av samtliga kombinationer av initialt *s* + *w* eller *k* på några slumpvis utvalda sidor i Thott 4 uppvisade ett tydligt mönster.

Bild 3. *s* + *k*, exempel från fol. 25r, <http://www.kb.dk/permalink/2006/manus/748/dan/25+recto>.

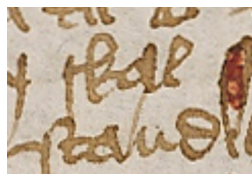

Bild 4. *s* + *w*, exempel från fol. 38r, <http://www.kb.dk/permalink/2006/manus/748/dan/38+recto>.

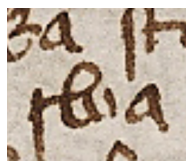

Bild 5. *s* + *k*, exempel från fol. 127v, <http://www.kb.dk/permalink/2006/manus/748/dan/127+verso>.

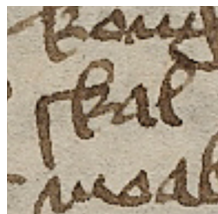
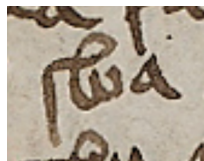

Bild 6. *s* + *w*, exempel från fol. 109v, <http://www.kb.dk/permalink/2006/manus/748/dan/109+verso>.

Tabell 5. Variation av initialt minuskel-s kombinerad med w eller k.

Fas	Sida i Thott 4	Rakt s + k/w	Mjukt s + k/w
1	fol. 11r	23	10
2	fol. 34r	21	2
2	fol. 44v	5	16
3c	fol. 98r	7	6
3c	fol. 98v	11	2
4b	fol. 105v	2	19
4d	fol. 130v	5	16

Resultaten i Tabell 5 visar att det finns en tydlig preferens hos skrivaren för den ena av de två grafvarianterna på de olika sidorna. Det mjuka s-et dominerar klart över det raka på fol. 44v, 105v och 130v medan motsatt förhållande huvudsakligen gäller för övriga sidor. Det intressanta är förstås att det mjuka s-et helt dominerar på sidorna som ligger inom fas 4 samt därtill på fol. 44v, vilken ju ingår i området fol. 42v–fol. 45v (fas 2, sidorna 138–150 i MB I A) där vi har sett andra avvikelser, såväl vad gäller språk som skrivskick.

Den andra paleografiska varianten som ska diskuteras här är majuskel-grafen *J*. Här kan urskiljas tre olika varianter som mer eller mindre tycks avlösa varandra i handskriften; de förekommer alltså inte parallellt i samma utsträckning som *s*-grafen i ovanstående exempel. Bilderna visar de tre varianterna.

Den första varianten, som syns i Bild 7, med en mjukt böjd nedre vertikal stapel och två horisontella linjer på mitten, dominerar helt fram till fol. 87r och förekommer sedan i några exemplar vid sidan av den

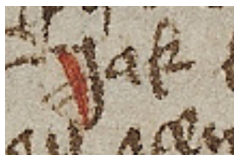

Bild 7. J med två horisontella linjer, exempel från fol. 73v, <http://www.kb.dk/permalink/2006/manus/748/dan/73+verso>.

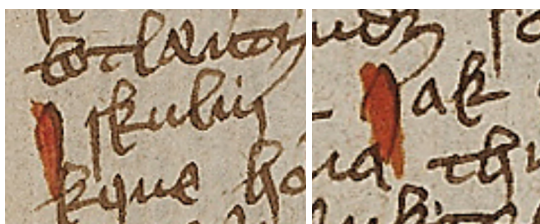
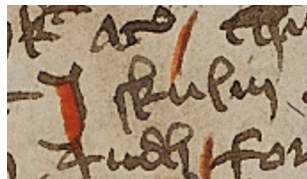

Bild 8a och b. J med nedåtlutande horisontell stapel och svagt böjd vertikal stapel, två exempel från fol. 102v, <http://www.kb.dk/permalink/2006/manus/748/dan/102+verso>.

Bild 9. J med svagt böjd horisontell stapel och en avslutande krok på den vertikala stapeln, exempel från fol. 111v, <http://www.kb.dk/permalink/2006/manus/748/dan/111+verso/>.

andra, rakare varianten för att så ersättas av denna på sidorna närmast före fol. 103r. Denna andra variant förekommer i några exemplar alldeles i början av handskriften (fol. 2r–fol.4r) för att sedan uppträda på nytt från fol. 87r fram till fol. 103r. Den återfinns även på den övre delen av fol. 103r, innan skiftningen, medan den tredje varianten, som syns i Bild 9, med en lätt böjd horisontell stapel och en vertikal ”krok”, påträffas efter skiftningen på fol. 103r och därefter genomgående i fas 4. Den förekommer dock även i ett exemplar tidigare i handskriften, nämligen på fol. 44r. Det är för övrigt den enda förekomsten av majuskelgrafinen *J* i området fol. 42v–fol. 45v.

Samtidigt är det viktigt att notera att många paleografiska drag är i stort sett oförändrade i handskriften igenom. Wiktorsson (2015:4:85f) anger ett antal utmärkande drag för stilen i Thott 4, däribland *w*- med en ögla på första stapeln och *æ* och *ø* som utgörs av *a* och *o* med ett diakritiskt tecken (ett komma) ovan till höger respektive ovanför bokstavskroppen. Det förekommer inga anmärkningsvärda skillnader i utförandet av dessa, av Wiktorsson utpekade, drag mellan olika delar av handskriften. Vad gäller mjukt respektive rakt *s* kan varierande frekvens observeras i min undersökning men dragen återfinns i hela handskriften och kan alltså inte knytas entydigt till vissa delar.

Ortografiska varianter

Utöver observationer av paleografiska fenomen kan handskriftens ortografi, såsom nämnts ovan, användas som (del)metod för att urskilja skrivare. Man ska dock vara försiktig med att dra alltför långtgående slutsatser enbart utifrån ortografin, inte minst då det är ett välkänt faktum att en medeltida handskrift kunde innehålla en mängd olika stavningsvarianter av ett och samma ord eller ljud. Thott 4 är inget undantag men ortografin är ändå förhållandevis konsekvent i vissa avseenden, vilket noteras av Klemming i dennes variantapparat. Här anges exempelvis att Thott 4-skrivaren stavar */g/* i *sagt*, *taga* och *tog* med *gh* medan A 1 stavar med

k (vilket skulle kunna härröra från förlagan). Ändå visar en sökning på respektive stavning i MB I A att båda förekommer och deras distribution ska därför belysas.

Ett annat ortografiskt drag som Thorell (1951) nämner är delabialisering av *y* till *i* och han exemplifierar med ordet *fyrtyo* som i MB I A stavas dels *fyretighi*, dels *firetighi/firitighi*. Den sistnämnda varianten förekommer i både MB I A och B och torde därför enligt Thorell härröra från förlagan (1951:11). Ordet *fyrtyo* stavas dock huvudsakligen *fyretighi* i MB I A och skrivaren bör alltså snarast ha varit fallen åt labialisering, *i* till *y*, än tvärtom. Ändå återfinns även stavningen *firetighi/firitighi* i MB I A. Även denna variation i handskriften ska belysas.

Förekomsten av de olika ortografiska varianterna har i undersökningen kartlagts mot bakgrund av de tidigare resultaten. Därmed har texten nu delats in i följande delar: s. 4–137, s. 138–150 (fol. 42v–fol. 45v), s. 155–341 och s. 342 (fol. 103r) och till textens slut på s. 508.

Tabell 6 visar tydligt att det tidigare iakttagna mönstret bekräftas. Den mer konservativa stavningen *sakt*, *taka* och *tok* samt den delabialiserade formen *firetighi/firitighi*, som återfinns i MB I B och torde återspegla förlagan, förekommer nästan uteslutande bara på sidorna 138–150 respektive 342–508, dvs. de textpartier där andra avvikelser, vad gäller såväl språk som skrivskick, har noterats och redovisats ovan. I handskriften motsvaras dessa sidor alltså av fol. 42v–45v samt fol. 103r och framåt. På samma vis ser vi också att stavningen av *sagt*, *taga* och *tog* med *gh* och *fyrtyo* som *fyretighi*, dvs. de huvudsakliga stavningsvarianterna i MB I A enligt Klemming och Thorell, nästan enbart uppträder på sidorna 4–137 respektive 155–341.

Tabell 6. Antal belägg på skiftande ortografi i MB I A.

Ord	Belägg s. 4–137	Belägg s. 138–150	Belägg s. 155–341	Belägg s. 342–508
Saght	52	–	37	4
Sakt	–	12	–	36
Tagha	3	–	31	1
Taka	–	2	5	39
Togh	6	–	32	–
Tok	–	2	–	11
Fyretighi	7	–	19	–
Firetighi/Firitighi	–	–	–	3

Bild 10. Exempel på variant 1 av *N*, med kilar, från fol. 98v, <http://www.kb.dk/permalink/2006/manus/748/dan/98+verso>.

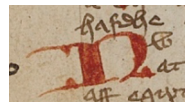
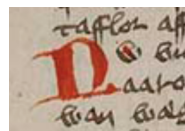

Bild 11. Exempel på variant 2 av *N*, utan kilar, från fol. 103v, <http://www.kb.dk/permalink/2006/manus/748/dan/103+verso>.

Lombarder

Thott 4 är som tidigare nämnts en brukshandskrift och som sådan endast dekorerad med enstaka anfangar och rödmålade lombarder i enkelt utförande. Det är rimligt att anta att en brukshandskrift som Thott 4 dekorerades av skrivaren själv. En genomgång av samtliga lombarder i Thott 4 visade att deras huvudsakliga utförande är detsamma genom hela handskriften men det finns detaljer som varierar: lombarderna förekommer antingen med ett slags flikar eller kilar som sticker ut från seriferna på lombardens vänstra sida eller så saknas denna detalj. Lombarden *N* får utgöra exempel, då den dels är mycket vanligt förekommande genom hela handskriften, dels återfinns på för min undersökning särskilt intressanta sidor. Den första varianten med kilar på de vänstra seriferna syns i Bild 10. Den andra varianten utan kilar på de vänstra seriferna syns i bild 11.

Resultatet av granskningen visar att alla lombarder som förekommer på fol. 42v–45v samt från fol. 103r och framåt saknar kilarna medan lombarderna på övriga sidor, sånär som på ett enda undantag (på fol. 52r), har kilar. Detta överensstämmer alltså helt med de tidigare iakttagna delarna i handskriften som användes i undersökningen av ortografiska varianter i Tabell 6 ovan.

Sammanfattning

Sammantaget samvarierar en mängd egenskaper på olika nivåer i olika avgränsade delar av handskriften. Detta kan åskådliggöras i nedanstående översikt, Figur 3. De olika kolumnerna och de delar av texten som de motsvarar har anpassats efter resultaten i undersökningarna.

Sida i MB I A Blad i Thott 4	S. 4–137 1v:36–42v:7	S. 138–150 42v:7–45v	S. 155–341 46r–103r:12	S. 342–508 103r:12–149v
<i>Språkliga variabler</i>				
Lexikala varianter <i>spörilse, smak</i>	Varianter dominerar	Inga varianter	Varianter finns	Inga varianter
Ortografiska drag	Labialisering, /g/ som <i>gh</i> enbart	/g/ som <i>k</i> enbart	Labialisering, /g/ som <i>gh</i> dominerar	Delabialisering, /g/ som <i>k</i> dominerar
<i>Paleografiska variabler</i>				
Abbreviaturer <i>som, han, hon</i>	Undantagsvis	Dominerar	Undantagsvis	Dominerar
s före k/w	Rakt s dominerar	Mjukt s dominerar	Rakt s dominerar	Mjukt s dominerar
Majuskel J-variant	Variant 1 och 2	Variant 3	Variant 1 och 2	Variant 3
Lombarder	Med kilar	Utan kilar	Med kilar	Utan kilar

Figur 3. Översikt över variation mellan undersökta variabler i Thott 4.

Särskilt tydliga samvarierande mönster har kunnat iakttas mellan olika paleografiska variabler och mellan vissa språkliga. Det kvarstår att den språkliga bearbetningen i det som jag kallat fas 1 och fas 2 inte är så tydligt belyst, eftersom det avsnitt i fas 2 som valts ut kommer från den del där bearbetning tycks ha skett i högre grad. Här skulle en kompletterad undersökning kunna bringa större klarhet. Fas 4 skiljer dock ut sig tydligt, både språkligt och paleografiskt.

Slutsats

Analysen av den språkliga variationen mellan Thott 4 och A 1 bekräftar det vi redan visste: variation finns i hög utsträckning men den är ojämnt fördelad och visar på en inkonsekvens i skrivarens bearbetning i Thott 4. Undersökningen visar dock också ett nytt, tydligt resultat i den förändring som sker i Thott 4 på fol. 103r (s. 342 i MB I A), då den språkliga variationen plötsligt minskar kraftigt mitt i en sammanhållen textdel. I kombination med analysen av variabler relaterade till skrivskicket i Thott 4 skulle detta utan tvekan kunna indikera ett skrivarbyte. De föränd-

ringar och varianter som har noterats sammanfaller inte med läggbyte och variationsmönstret kan inte heller relateras tydligt till handskriftens makrostruktur. Det finns inga tydliga tecken på stigande eller fallande frekvens av mina undersökta variabler utan i Thott 4 sker brotten plötsligt, mitt i en mening och mitt i ett textavsnitt. Vad detta kan betyda kan vi förstås aldrig med säkerhet veta men det förefaller rimligt att anta att en annan person tar över snarare än att en och samme skrivare avbryter sitt arbete mitt i en mening för att sedan återuppta arbetet senare med ett något förändrat skrivskick (vilket därmed implicerar att han däremellan ska ha arbetat på något annat som influerat hans skrivskick). Om skrivaren är en och samme och variationen beror på att han avbrutit sig och sedan återupptagit arbetet efter en paus (vilket då skulle gälla för både avsnittet fol. 42v–45v och 103r framåt) ska han då alltså både ha förändrat några paleografiska och ortografiska drag och sin språkliga bearbetning. Dessutom torde fol. 42v–45v och 103r framåt då vara skrivna under en annan period än den övriga handskriften, vilket i sig indikerar ett intressant (men förvisso inte otänkbart) arbetssätt. Det faktum att extra blad har tillfogats och nu utgör fol. 45 skulle kunna stödja en sådan arbetsgång; kanske lämnades några sidor blanka för arbetet med avsnittet som nu utgörs av fol. 42v–45v men då skrivaren återvände vid en senare tidpunkt för att skriva detta avsnitt, och likaså avsluta handskriften från 103r och framåt, såg han sig nödgad att lägga till blad för att de beräknade sidorna inte räckte (jfr Klemming 1848:589).

Om vi återgår till hypotesen om skrivarbyte ska det först noteras att skrivsamarbete, då flera skrivare har arbetat med skapande och redigering av en handskrift, inte är något uppseendeväckande i sig. Däremot är det en intressant iakttagelse att skrivarna av en och samma handskrift synes ha följt lite olika bearbetningsnormer. Resultatet av föreliggande undersökning låter antyda att den största delen av Thott 4 är redigerad av en hand – låt oss kalla honom hand 1 – som moderniserar föråldrad vokabulär, förtydligar där det behövs och kanske till och med anpassar texten efter eget tycke på sina ställen. Den resterande delen av Thott 4, den som återfinns på fol. 42v–fol. 45v och fol. 103r–fol. 149v (sidorna 138–150 respektive 342–508 i MB I A), är skriven av hans något mer återhållsamme kollega, som vi kan kalla hand 2. Resultaten kan sammanfattas av en översikt, se Figur 4 nedan.

Skillnaden mellan de två skrivarnas bearbetningsnormer är ganska subtil men den är otvetydigt där. Man frestas att tro att hand 1 har agerat huvudskrivare medan hand 2 varit hans medhjälpare. I likhet med Haukur i *Eiríks saga rauða* i Hauksbók bearbetar hand 1 sin text ganska fritt

Blad- och radangivelse i Thott 4	Sidangivelse i MB I A (Klem- ming 1848)	Skrivare	Textdel i MB I
1r–42v:8	1–138	Hand 1	Historiekrönika– Spörsål I.
42v:8–45v	138–150	Hand 2	Spörsål I
46r–103r:21	155–342	Hand 1	Genesis–Exodus kap. 23
103r:21–149v	342–508	Hand 2	Exodus kap. 23–Numeri, Spörsål II.

Figur 4. Översikt över skrivsamarbetet i Thott 4.

medan medhjälparna i båda fallen håller sig närmare förlagorna. Haukur har sina "älsklingsord" (Jansson 1944:252) och vår hand 1 bemödar sig om ett för samtiden modernt ordval; såväl hand 2 som Haukurs medhjälpare låter förlagan styra i större utsträckning. Det vore förstås intressant att pröva om detta arbetssätt hos huvudskrivare respektive medhjälpare kan påvisas i andra, liknande fall och om vi i så fall skulle kunna tala om en generell strategi eller arbetsmetod hos skrivare med olika roller.

Man kunde också överväga om hand 2 snarare är att förstå som en efterträdare än en medhjälpare. Till mönstret hör hur arbetet med hela handskriften fördelats. Hand 1 sätter i gång arbetet men avslutar sedan innan han är färdig med Biblisk-filosofiska spörsål I och hoppar i stället till Genesis och skriver fram till Exodus 23. Hand 2 tar vid och kompletterar Biblisk-filosofiska spörsål I, men har uppenbart platsbrist inför början av Genesis 1. Vid slutet av Biblisk-filosofiska spörsål I blir raderna allt fler och marginalerna allt smalare och till slut får även ett extra blad skjutas in.

Liksom Jansson (1944:167) bör man även ställa sig frågan om bearbetningarna faktiskt är gjorda i Thott 4 eller om de snarast härrör från förlagan. Det faktum att språkliga bearbetningsmönster samvarierar med förändringar i skriften talar dock mycket starkt för att det är fråga om två olika skrivare i Thott 4. Man kan också notera att de omkastade sidor som utgör ett gemensamt fel i Thott 4 och A 1 inte skiljer ut sig på något sätt. De omkastade sidorna uppträder i Thott 4 på fol. 22v – fol. 22av, dvs. i fas 1 i min undersökning, och i den preliminära undersökningen skiljde dessa sidor inte ut sig från övriga sidor inom fas 1. Bearbetningen har alltså skett efter förlagan med det gemensamma felet. Sammantaget framstår ett skribarbyte i Thott 4 som en förhållandevis enkel och rimlig förklaring till den varierande bearbetningsgraden.

Mot ett skribarbyte talar tidigare forskares bestämda uppfattning om att Thott 4 endast är skriven av en person och att skrivstilen genomgå-

ende är jämn och i stort sett identisk handskriften igenom. De flesta paleografiska variationer som ändå kan observeras och som har noterats i föreliggande undersökning återfinns i varierande frekvens genom hela handskriften. Likväl kan man inte bortse från de förändringar som faktiskt föreligger och det är just kombinationen av dessa observationer som är avgörande: korrelationen mellan minskningen av språklig variation och förändringar i skrivskicket på vissa ställen i handskriften utgör enligt min uppfattning starka indikationer på att ett skrivarbyte har ägt rum och beläggen kan tjäna som grund för en djupgående undersökning av hela Thott 4. En sådan undersökning ska inkorporera D4, där en jämförelse mellan D4 och Thott 4 är högst relevant. Min undersökning erbjuder tolkningsförslag men en utvidgad undersökning av hela Thott 4 kan ge ytterligare underlag för tolkning. Diskussionen om drivkrafterna och motiven bakom bearbetningen kan fortsätta.

Källförteckning

- Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn. E-manuskript: Thott 4 4°: Biblen på svensk: <http://www.kb.dk/permalink/2006/manus/748/dan/>
- Dverstorp, N. (2005): "Från g1 till g2. Om paleografisk förändring hos medeltida skrivare, tillämpat på handskrifterna Cod. Holm A 108 och Cod. Holm B 185". Svenska språkets historia (symposium). *Studier i svenska språkets historia*. 8, Institutionen för nordiska språk, Universitetet, Lund, s. 93–101.
- Dverstorp, N. (2010): *Skrivaren och skriften: om skrift- och handskriftproduktion i Vadstena kloster*, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Faymonville, L. (2015): *Codex Thott 4 4:o – ett skrivarsamarbete*, opublicerad magisteruppsats, Stockholms universitet, Stockholm.
- Fornsvenska textbanken: <http://project2.sol.lu.se/fornsvenska/>
- Hagström, B. (1975): "Att särskilja anonyma skrivare. Några synpunkter på ett paleografiskt-ortografiskt problem i medeltidens isländska handskrifter, särskilt Isländska Homilieboken". *Scripta Islandica* 26, s. 3–24.
- Hesselman, B. (1927): *Språkformen i MB I eller fem Mose böcker på svenska, tolkade och utlagde vid medlet av 1300-talet*, Skrifter utgivna av K. Humanistiska Vetenskaps-samfundet i Uppsala 24:17, Almqvist & Wiksells boktryckeri AB, Uppsala/ Otto Harrassowitz, Leipzig.
- Jansson, S. B. F. (1944): *Sagorna om Vinland. 1, Handskrifterna till Erik den rödes saga*, Stockholms högskola, Stockholm.
- Johansson, K. G. (2010): "The Birgittines and the Bible. On the Use of the Pentateuch Paraphrase at Vadstena Abbey". C. Gejrot, S. Risberg & M. Åkestam (red.), *Saint Birgitta, Syon and Vadstena. Papers from a Symposium in Stock-*

- holm 4–6 October 2007*, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets akademien. Konferenser 73, Stockholm, s. 188–199.
- Klemming, G. E. (utg.). (1848): *Svenska medeltidens bibel-arbeten. Första bandet*, Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet (SFSS) 9:1, Norstedt, Stockholm.
- Lindblad, G. (1954): *Studier i Codex Regius av äldre Eddan: I–III*, Gleerup, Lund.
- Sävborg, D. (2012): "Blockbildningen i Codex Upsaliensis. En ny metod att lösa frågan om Snorra Eddas ursprungsversion". *Maal og minne* 1, s. 12–53.
- Thorell, O. (1951): *Fem Moseböcker på fornsvenska: en språklig undersökning på grundval av de bevarade handskrifterna*, Uppsala universitet, Uppsala.
- Thorell, O. (utg.) (1959): *Fem Moseböcker på fornsvenska enligt Cod. Holm. A1*, Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet (SFSS) 60, Almqvist & Wiksells boktryckeri AB, Uppsala.
- Westlund, B. (1974): *Skrivarproblemet i Isländska Homilieboken*, Stockholms universitet, Stockholm.
- Wollin, L. (2001): "Stjórn och Pentateukparafrasen. Ett samnordiskt dominikanprojekt i högmedeltiden?". *Arkiv för nordisk filologi* 116, s. 221–299.
- Wollin, L. (2003): "Swedish and Swedish. On the origin of diglossia and social variation in the Swedish language". K. Braunmüller & G. Ferraresi (red.). *Aspects of multilingualism in European language history*, Benjamins, Amsterdam, s. 45–171.
- Wiktorsson, P. (2015): *Skrivare i det medeltida Sverige*, Skara stiftshistoriska sällskap, Skara.